

Sobre educació i costums a l'Eivissa del segle XIX

per Fanny Tur Riera

A la memòria de
Joan Marí Cardona i Marià Villangómez,
cronistes d'Eivissa i mestres en tot

L'Arxiu Històric d'Eivissa (AHE) es troba íntimament lligat als dos protagonistes d'aquesta entrega de la revista Eivissa: mossèn Joan Marí Cardona coneixia profundament el fons documental tant d'aquest arxiu, al qual va estar vinculat durant uns mesos, com del de la Pabordia, del qual fou canonge arxiver durant molts anys. Marià Villangómez llegà la seua biblioteca particular a l'AHE, fons que en aquests moments es troba en procés de classificació i que també serà presentat enguany. Per tant, res del que puguem contar quant als tresors documentals que acull l'arxiu històric civil tant d'Eivissa com de Formentera no els és aliè. Començam:

L'any 1863 es va produir un fet que trasbalsà la societat eivissenca, posà les autoritats locals en una situació ben complicada davant la dificultat de trobar els culpables i representà un punt d'inflexió per als poders públics, obligats a aplicar mesures a fi de tractar d'evitar que es reproduïssin situacions similars: havien estat assassinats el capellà de la parròquia de Sant Jordi, Joan Ferrer Ferrer, i el seu criat. També va resultar ferit poc després en un altre atac el responsable de la parròquia de Sant Llorenç, Bartomeu Ribes Tur. Segons dades aportades per Joan Planells Ripoll *Murtera*, Ferrer havia estat capellà de Sant Jordi des de l'any 1857 i Ribes ho era de Sant Llorenç des de 1860.¹ Tot i que la circulació d'armes prohibides, les baralles i els trets eren cosa malauradament habitual en els pobles en aquells anys, no ho eren els crims, i aquestes morts causaren una gran commoció entre els habitants de l'illa per ser-ne una de les víctimes un representant de l'església, a qui atacaren per robar-li els béns. Els fets motivaren escorcolls a les cases de tot aquell que pogués ser sospitós. A Vila s'interrogà els serenos, els vigilants de les portes de la ciutat. Fins i tot s'arriba-

Església de
Sant Jordi.
Anys 20 o 30
del segle xx
(foto:
Domingo
Viñets,
Arxiu
d'Imatge i So
Municipal
d'Eivissa,
AISME)

ren a inspeccionar els feixos de roba que portaven les rentadores a fer net als llocs habituals, com ara els rentadors de ses Feixes, per veure si alguna peça tenia restes de sang.

Arran del doble crim de Sant Jordi, el cap polític de les Balears envià un escrit a tots els batles de l'illa amb data 2 de gener de 1864 per tal de mostrar-los la seua preocupació per la situació d'Eivissa i instar-los a prendre mesures per evitar que es repetissin fets com aquells, i per informar-los que havia demanat al govern de Madrid que s'augmentàs la dotació de la guàrdia civil a Eivissa.² L'escrit començava afirmant que «[...] llama muy desagradablemente mi atención y la

de todos los habitantes de Mallorca la repetición con que tienen lugar en esa Ysla crímenes los mas horrorosos que de cada dia dan una idea mas desfavorable de esos pueblos, cuyas costumbres contrastan con la sensatez y docilidad que es proverbial en los balears. Ha llegado ya el caso de tomar las mas severas medidas [...]». Més endavant suavitava les seues paraules reconeixent que la majoria dels eivissencs era gent honrada. L'escrit acabava instant els responsables municipals a fer una inspecció i reconeixement, casa per casa si era necessari, per tal de requisar totes les armes prohibides que trobassin, ja que, tot i estar algunes prohibides per llei, era cos-

1. PLANELLS RIPOLL, Joan (2007). *Preveres de les Pitiüses*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa, p. 138 i 139.

2. Correspondència. Any 1864. Arxiu Històric d'Eivissa (AHE).

Església de Sant Llorenç. Primeria del segle xx (foto: Arxiu d'Imatge i So Municipal d'Eivissa, AISME).

tum que n'hi hagués a cada casa, com sabem molt bé.

En el moment de rebre l'esmentat escrit era batle de la ciutat Ignasi Llobart Valls (1863-1866). Ja havia estat alcalde interí de la ciutat l'any 1862. La resposta de la corporació municipal es va traduir en la presentació d'un extens informe en què s'analitzaven les causes de la situació de conflictivitat que vivia el camp illenc i es proposaven els remeis. Aquest document resulta molt interessant per dos motius. En primer lloc, perquè el batle aprofità l'avinentesa i convertí el document en una nova i valenta reivindicació de la necessitat d'instaurar definitivament el tantes vegades reclamat Col·legi de segona ensenyança, adjudicant l'origen de tots els mals que patia l'illa a la manca d'instrucció de les seues gents. En segon lloc, perquè també suposa una anàlisi, des d'una perspectiva «vilera», això sí, de la situació social i d'alguns costums de l'illa, que recull una des-

cripció detallada d'una vetlada de festeig.³ En un dels seus articles, Isidor Macabich mencionà aquest informe de passada.⁴

Context social

Eradicar les baralles, la conflictivitat d'alguns vesins, així com l'ús d'armes prohibides, havia estat un repte de les autoritats al llarg del temps. A l'Arxiu Històric d'Eivissa (AHE) es troben multitud de lligalls i expedients, tant de la Cúria com del Jutjat de 1a Instància, que fan referència a causes criminals per l'ús d'armes prohibides. Tots els hòmens les tenien i empraven des de ben jòvens i com a acompanyament a les seues diversions. A l'expedient sobre l'assassinat d'una dona ocorregut l'any 1838 a ses Feixes, de Vila,⁵ el marit i presumpte assassí va justificar el fet que es trobàs una arma prohibida en el seu poder perquè la volia per «anar a fer un parell de trons, ja que aquella nit hi havia una festa a Vila». Molt sovent es jus-

tificava la tinença d'armes il·legals perquè eren per defensar les seues cases aïllades en cas de necessitat i fer trons en els balls i festes de les parròquies. Tot i que periòdicament la guàrdia civil escorcollava les cases i confiscava les armes, ben aviat els vesins se'n tornaven a proveir. No calia encarregar-les fora, molts eivissencs les fabricaven i venien. Per posar tan sols un exemple, el 22 de novembre de 1845⁶ Pere Guasch, batle de Sant Joan, dirigia un escrit al jutge de 1a Instància d'Eivissa arran d'una de les moltes causes criminals obertes per robatori i tinença d'armes prohibides, on reproduïa l'ordre del cap superior polític de la província dictada dos mesos abans (el 26 de setembre), mitjançant la qual havia ordenat que tot qui tengués armes prohibides les havia d'entregar en el termini màxim de vuit dies. Eren perseguits tant qui les tenia com qui les fabricava, ja que «[...] *El uso de las armas prohibidas es un delito grave que en sí ocurren la pena de 6 años de presidio segun las leyes vigentes; por tales se conocen las pistolas, trabucos y carabinas que no lleguen a la marca de cuatro palmos de cañon, puñales, giferas, almara-das, nabajas de muelle con golpe o virola, daga sola, cuchillo de punta chico o grande y bastones de estoque. Desgraciadamente en esta Ysla se ha introducido de algunos años a esta parte la costumbre de usar cierta clase de gentes algunas de ellas particularmente pistolas y puñales*».

Paral·lelament a aquesta situació, les autoritats locals reclamaven des de feia anys la creació del Col·legi de segona ensenyança⁷ per impartir almenys els dos primers cursos a Eivissa, amb els raonables arguments de les dificultats econòmiques que tenia la majoria de les famílies per poder enviar a

3. Correspondència. Any 1864. Arxiu Històric d'Eivissa (AHE).

4. MACABICH LLOBET, Isidor (1967). *Historia de Ibiza*. Palma: Daedalus, vol II, p. 243.

5. TUR RIERA, Fanny (2009). «Ses Feixes a l'Arxiu Històric d'Eivissa». A: *Vila i ses Feixes: els camins de l'aigua*. Eivissa: GEN-GOB.

6. Lligall 28/3, any 1846: *Partido de Ibiza. Juzgado de 1ra Ynstancia. Criminal Formado de Oficio contra las personas del margen sobre atribuirse ciertos robos y uso de armas prohibidas*.

7. TUR RIERA, Fanny (2005). *Postals antigues*. Eivissa: Ajuntament d'Eivissa, p. 98 i 99.

estudiar els seus fills a Mallorca i el mal temps que sovent dificultava travessar la mar, quan no deixava Eivissa completament aïllada. Tot i que l'ensenyament secundari era competència del govern de la província, l'Ajuntament de la ciutat oferia part de les dependències de l'antic convent dels dominics. Les primeres respostes de la Direcció General d'Instrucció Pública varen ser negatives, ja que considerava que abans s'havien de cobrir totes les necessitats de l'ensenyament primari.

Aquesta circumstància es retreu a l'informe que, com explicam, s'envià al govern provincial a causa dels fets tràgics que relata: «[...] lamentarse de la falta de civilización de estos pueblos; pero pedirsela y negarles los medios de adquirirla me parece un contrasentido [...]».

L'informe

Aquest document és una crònica de la realitat social de l'Eivissa del segle XIX. Per fer-ne un resum previ, el document que envià l'Ajuntament d'Eivissa al cap polític del govern de la província en resposta al seu escrit i arran dels crims de Sant Jordi fa menció al caràcter passional de l'eivissenc, al costum del festeig i de la tinença d'armes per part dels hòmens del camp com els principals motius desencadenants de la majoria de les baralles entre el jovent. Altres circumstàncies que descriu per explicar la situació que viu l'illa són la dispersió de la població, la misèria i la manca de policia i Guàrdia Civil als pobles, alhora que fa una especial incidència en la manca d'instrucció de la població i en la necessitat del Col·legi de segona ensenyança. Efectivament, l'alcalde de la ciutat aprofita l'avinentesa per insistir en la reivindicació i, tot i que l'informe està dividit en capítols, en tots es fa menció a aquesta manca d'instrucció dels jòvens per justificar la seua conducta i els seus costums: «Esta Alcaldia [...] tampoco podria legalmente inmiscuirse en asuntos de la exclusiva competencia de las respectivas Alcaldias de los distritos en donde tienen lugar los repetidos atentados que se la-

Sa Penya i la badia d'Eivissa. A l'esquerra de la imatge, edifici que des de l'any 1865 acollí el Col·legi de segona ensenyança. Foto dels anys 20 o 30 del segle XX (foto: Arxiu d'Imatge i So Municipal d'Eivissa, AISME).

mentan, conocedora no obstante de los males que trabajan á sus vecinos, ha creído su deber hacer una breve reseña de las causas que motivan aquellos desordenes».

Com deim, l'informe esdevé una autèntica reivindicació de l'Ajuntament de la capital davant les autoritats de Mallorca. És clar i contundent, alhora que aporta valuosa informació sobre els costums dels illencs, principalment de la pagesia; i d'aquí la seua importància. Comença afirmant que «Las causas de los crímenes que vienen cometiendo en esta isla deben reducirse a dos ordenes diferentes: al primero pertenecen la educacion, la ignorancia, las costumbres y los habitos; al segundo, la miseria, la inmoralidad y la impunidad [...] la ignorancia es siempre el origen de muchos males [...] y entrega al hombre, sin trabas de ninguna especie, al ejercicio y actividad de sus instintos á veces feroces ó criminales, que con una educacion moral ilustrada se hubie-

ran á caso podido corregir ó refrenar [...]».

Tot i que es valorava l'esforç que s'estava realitzant per establir escoles de primària a totes les capitals dels municipis, s'afirmava que eren actuacions clarament insuficients, atès que tan sols hi acudia una mínima part de la població en edat d'estudiar: «[...] solo acuden, porque no pueden ni podran nunca acudir á estas escuelas mas que el insignificante número de 25 ó 30 alumnos, todos hijos de los vecinos de la escuela; los demás, es decir, la inmensa mayoría [...] tienen una imposibilidad absoluta de poder instruir á sus hijos [...]. Y no se diga que si no van mas á la escuela es por indolencia, por preocupacion ó por que no quieren, no: si no van mas, es porque no pueden. Como han de ir y volver los niños todos los dias, por mañana y tarde á la escuela, cuando tienen necesariamente que andar para ello media hora, una, dos ó mas para la ida, y otro tanto para la

Antic convent
dels dominics,
avui Ajuntament
de la ciutat.
Aquest edifici acollí
des de l'any 1865
el Col·legi de
segona ensenyança
(foto: Domingo Viñets.
Anys 40 del
segle xx).

vuelta? [...] Además algunos vecinos, de los mas acomodados, que hacen el inmenso sacrificio de llevar á sus hijos á las escuelas de instruccion primaria de la Ciudad, tendran que devoverlos á sus casas en cuanto la hayan concluido, porque ya no hay mayor instruccion en Ybiza; si la hubiera, aprenderian la segunda enseñanza y regresarian instruidos y civilizados á sus pueblos para servir de modelos de costumbres de moralidad y civilizacion. Pero esa Segunda enseñanza, cuyo establecimiento habian solicitado los pueblos, ha sido negada por R(ea)l D(ecre)to bajo el supuesto de que todavia no estaba completa la instruccion primaria en Ybiza». L'Ajuntament aprofitava l'avinentesa per deixar ben clar que hagués sét molt millor concedir l'establiment de la segona ensenyança al mateix temps que s'urgia els ajuntaments a completar-ne la primera i alhora feia un valent i ferm retret al govern de la província en el sentit que no era lògic lamentar-se de la manca de civilització del poble mentre se li negava la segona ensenyança. En aquells moments tan sols 7 alumnes eivissencs estaven cursant estudis

secundaris a l'institut de segona ensenyança de Palma. Tenint en compte que la població total de l'illa era de prop de 24.000 habitants, ens podem fer una idea de quina era la situació real: només podien enviar els seus fills a Palma les quatre famílies més riques de l'illa («[...] los pobres y los medianos se hallan condenados a ser ignorantes [...] que es lo que se puede ahora y podrá esperarse en adelante de esta desgraciada isla? Miseria! Crimenes! y Castigos!»).

Tot i que en el segle XIX es va difondre i assentar la convicció que l'educació era important per al desenvolupament econòmic i polític,⁸ les Pitiüses patien un retard respecte de llocs com Palma o Menorca o altres indrets de l'estat, tot i que la situació aquí era molt similar a la de la part forana de Mallorca. Com manifestava Enric Fajarnés Tur,⁹ en ple segle XIX a Eivissa encara es discutia sobre la importància de l'ensenyança gratuïta i obligatòria i de la necessitat de crear escoles públiques per a nenes.¹⁰ De fet, a finals d'aquella centúria tan sols el 4,06 % dels nens i el 2,52 % de les nenes assistien a les escoles públiques, és a

dir, el 3,21 % dels infants en general. L'illa es trobava ancorada en el passat i, tal com s'expressa a l'informe, «[...] el siglo XIX no ha penetrado todavía en este peñasco».

Els costums

El segon capítol del document fa una descripció de com viu la societat illenca: els pobles com a tals no existien, a excepció d'un petit nucli de cases a Santa Eulària i Sant Antoni. La resta de la població vivia en casaments aïllats i separats per llargues distàncies. De fet, s'atribuïa a aquest aïllament l'origen dels mals costums i hàbits de la població, i tot i que, per tal de millorar-los i reconduir-los, es va demanar per part de les autoritats locals l'ajuda de l'església, especialment dels responsables de les parròquies, la iniciativa va resultar ineficaç, ja que «[...] como se ha de esperar de su auxilio el resultado que se desea si casi todos los curas parrocos son hijos de labradores, y se han criado y educado con esas mismas costumbres barbaras y antisociales y cuando su ilustracion es tan menguada, que se diferencia muy poco de la de sus mismos feligreses, los cuales se ha-

8. SUREDA, Bernat (1998). *L'educació a les Balears en el segle XIX*. Palma: Documenta Balear.

9. FAJARNÉS TUR, Enric (2009). *La instrucció a Eivissa als segles XVII i XVIII*. Eivissa: Ajuntament d'Eivissa: Institut d'Estudis Balearics: Mediterrània-Eivissa (Les Pitiüses; Opuscles).

10. TUR RIERA, Fanny; MAS I BUSQUETS, Francesca; PEÑARRUBIA I MARQUÈS, Isabel; MARQUÈS I MARROQUIN, Montserrat (2010). *Dones, reconstruïm la història: Les Illes 1880-1936*. Palma: Govern de les Illes Balears.

llan en el grado más infimo de la civilización».

Per tant, segons la perspectiva de les autoritats de la ciutat, l'aïllament, la manca d'instrucció i la misèria eren l'origen dels hàbits i dels costums de bona part dels vesins de l'illa. Per tal d'il·lustrar aquest comportament es fa una valuosa descripció del que era la cerimònia del festeig pagès:

«[...] de ahí que adquirieran sus moradores hábitos antisociales, y que tengan necesidad de usar por esta causa armas, porque viviendo en despoblado y fuera del alcance y salvaguardia de la autoridad, las necesitan para su defensa personal y la de sus intereses. De esta necesidad y uso justo de las armas, nace el abuso y los muchachos á la edad de 12 años ya disponen de una pistola ó cuando menos de un cuchillo ó navaja. El uso de las armas prohibidas es considerado entre los jovenes como de imprescindible necesidad, pues como todos viven en despoblado, tienen que trasladarse, de noche, á largas distancias para cortejar y necesitan ir armados por lo que pudiera suceder. Los padres con la idea probablemente de procurar acomodo á sus hijas tienen en sus casas los días festivos tertulias ó reuniones nocturnas á las cuales dan el nombre de velas ó veladas, y á estas reuniones acuden los jovenes, á veces en gran numero, aun cuando no haya mas que una sola muchacha en la casa, mayormente si es rica. En el modo de cortejos sus costumbres son originales y escéntricas, pues ordinariamente se colocan dos hombres uno á cada lado de la joven, los primeros que pueden ganar el puesto, y la muchacha corteja por lo bajo un rato con cada uno de ambos, lo cual ya es un motivo de continuas rivalidades si la muchacha da conversacion mas tiempo al uno que al otro. Con mucha frecuencia los jovenes estan divididos en bandos ó pandillas y los que ocupan los lados de la muchacha van cediendo el puesto á sus amigos y compañeros á fin de que puedan tambien cortejar y divertirse; de ahí se originan varios motivos de quere-lla, porque los que han tenido la des-

Església de Sant Llorenç (foto: A. Campañá. Arxiu d'Imatge i So Municipal d'Eivissa, AISME).

gracia de no haber podido ganar los lados de la joven, y no son amigos de los afortunados que las han alcanzado, no pueden cortejar, y esto pre-dispone mal los animos, mayormente si de antes ya mediaba entre ellos alguna enemistad. Luego las muchachas, como una noche cortejan con unos jovenes y la otra con otros, resulta que, algunas de ellas, cuentan á los unos las conversaciones que han tenido con los otros en las cuales estos han hablado mal murmurando ó burlandose de los primeros, aquellos a su vez hacen otro tanto de los anteriores, y se van creando y fomentando de esta suerte enemistades, que bien pronto dan su resultado. En estas tertulias ó reuniones hay la costumbre de cantar, y en el grande repertorio de canciones que tienen, compuestas por ellos mismos, las hay de insultantes que se cantan cuando por efecto de rivalidades, de resentimientos, de celos, ó rencores promovidos, con frecuencia, por efecto de la chismografía de las jovenes, se pretende promover algun conflicto; entonces ó bien se sale de la casa el insultado aludido en la cancion con ademan provocativo y le sigue su contrario, ó continúan en la reunion; pero de todos modos, á su salida se verifica un lance y se pegan, ó mas generalmente se dan de cuchilladas ó se disparan alguna pistola; siendo notable la circunstancia de que, aun cuando sean valientes ambos con-

tendientes, nunca se verifica el duelo entre ellos de una manera regular y caballeresca, sino que por el contrario el primero que puede dá el golpe á su adversario, aun cuando sea á traicion: y esto no está mal visto entre ellos, pues todos hacen lo mismo. Algunas veces estos lances personales se convierten en de pandilla haciendo causa comun los de un bando contra los del otro, y entonces sucede que colocados en campos separados, se tiran un diluvio de piedras y hasta se disparan armas de fuego [...].

Aquesta descripció és ben semblant a la que va fer Vicent Blasco Ibáñez en l'article publicat l'any 1908 en la revista argentina *La Nación* i que tan furibundes reaccions provocà entre els eivissencs, principalment en un jove Isidor Macabich.

Els responsables de l'informe volgueren deixar clar, això sí, que els hàbits i fets descrits no es practicaven a la ciutat, sinó al camp, atès que, en costums i usos, la ciutat d'Eivissa no es diferenciava de Palma ni de la resta de l'estat, excepció feta d'una circumstància: la manca d'instrucció. El text acabava demanant a la màxima autoritat civil de la província que es dignàs informar favorablement el govern de Madrid per tal que concedís la segona ensenyança «[...] y se habrá dado un gran paso para la civilización de toda la isla y por consiguiente en favor de las costumbres, moralidad

Vista parcial de Dalt Vila. A l'esquerra de la imatge l'antic convent dels dominics. En les dependències civils d'aquest edifici, cedides per l'Ajuntament, s'ubicà el Col·legi de Segona Ensenyança d'Eivissa. La imatge és dels anys 30, dècada en què el centre passà a ser Institut de Segona Ensenyança (foto: Arxiu Mas. AISME).

y progreso material e intelectual de este infortunado país.»

Potser aquest informe –potser no– accelerà un sí que havia tardat massa temps en arribar; a final d'aquell mateix any 1864, i després de moltes instàncies i peticions denegades, el director de l'Institut Balear de segona ensenyança traslladà a Eivissa la RO de l'1 de novembre on es concedia a l'Ajuntament l'autorització per a la creació del Col·legi privat de segona ensenyança, de segona classe, sota la direcció científica de Sebastià Llobart, i on podrien ser admesos fins a 60 alumnes externs, a condició que l'ajuntament acredités estar autoritzat a fer les despeses necessàries. La Diputació Provincial havia concedit una subvenció per a l'impuls del nou centre, que rebria

també fons municipals. Això no obstant, el govern de la província havia d'autoritzar, a la Corporació, la contractació i el pagament dels professors, així com la resta de despeses. El professor mallorquí Alexandre Lladó seria l'encarregat de la càtedra de Gramàtica llatina i castellana, amb un sou anual de 8.000 reals.¹¹

El vistiplau del govern provincial es va firmar el 18 de març de 1865, a la vegada que es recordava a l'Ajuntament que, segons el reglament dels estatuts dels establiments de segona ensenyança, també s'havia de sol·licitar autorització al rector de la Universitat de Barcelona, i acreditar tenir els professors necessaris i legalment aptes per a l'ensenyament de les assignatures de primer de llatí, castellà, doctrina

cristiana i història sagrada. Els arguments emprats per aconseguir aquest darrer tràmit eren «[...] *la falta que hace en el país la segunda enseñanza y los inconvenientes que ofrece la domestica y los que se originan de tener los jóvenes que pasar á la Capital de la provincia en la edad mas temprana y privarse de los cuidados de su familia [...]*». Finalment, el mes d'abril de 1865 arribà el permís de la Universitat del districte i l'aprovació del quadre de professors, dos en total. Començava a caminar el centre que es convertiria l'any 1934¹² en Institut de segona ensenyança d'Eivissa i al qual en els anys 20 assistiria com a alumne un adolescent Marià Villangómez: «*Li dèiem institut, i mentre hi vaig estudiar encara no ho era ni ho havia estat mai.*»¹³ ■

11. Llibre d'actes de plens de l'Ajuntament. Any 1864. Arxiu Històric d'Eivissa (AHE).

12. *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa, vol. 7.

13. VILLANGÓMEZ, Marià (2000). *El llambreig en la fosca*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.